

3.3. Трагедія єврейського етносу під час голодомору-геноциду

Відомо, що від колективізації постраждало кожне селянське господарство в Україні, колгоспи стали “своєрідною формою масового вилучення зерна”, а продрозкладка, яку вони виконували, призвела до голодомору 1932-1933 рр. Останніми роками опубліковані об’єктивні дослідження істориків про голодомор, спогади його очевидців, розсекречені багато документів. Але, з іншого боку, з’явилися і публікації, які стверджують, що голодомор був організований євреями, а самі вони з голоду не постраждали. Документи Державних архівів України свідчать про те, що євреї в містах і селах голодували і вмирали так само, як і представники інших національностей. У голоду не було етнічного обличчя.

Національними єврейськими районами Півдня України були: Калініндорфський, Ново-Златопільський і Сталіндорфський. У 44 сільських радах, що діяли у трьох національних районах, мешкало 64 тис. осіб.

Миколаївська і Первомайська округи входили в кінці 1920 – на початку 1930-х рр. до Одеської губернії. Тисячі євреїв проживали в містах, містечках, селах. На Півдні України було створено 8 єврейських сільських рад (Єфінгарська, Добрянська, Ново-Полтавська, Нагартавська, Романівська, Ерштмайська, Молотовська і Кривоозерська), в яких компактно проживали євреї [1].

В 1929 р. розпочалася кампанія по об’єднанню індивідуальних землеробських господарств у колгоспи. Більшість єврейського сільського населення поставилися до цього критично, не бажаючи відразу ж стати членами новоутворених об’єднань. Але місцеві органи влади, комзети, які фактично керували цими господарствами, наполегливо домагалися вступу селян у колгоспи [2].

У районі Калініндорфу було організовано 47 колективних господарств, які об’єднали основну частину єврейських селян. Так, до 1 жовтня 1930 р. у колгоспах цього району було об’єднано вже 75 % усіх господарств. На Одещині на той час колективізували 92 % господарств. До кінця 1930 р. у степових районах України, тобто в Херсонській, Запорізькій, Одеській, Миколаївській областях, налічувалося 93 єврейські колгоспи. Вони об’єднували понад 156 тис. селян. Головне управління Комзету в Москві планувало перевести на сільськогосподарське виробництво до кінця першої п’ятирічки

близько 500 тис. єврейських трудящих. Цим планам не судилося здійснитися через політику сталінського керівництва, яке привело сільське господарство країни до катастрофи. Єврейське землеробство, як і все сільське господарство країни на початку 1930-х рр. почало швидко деградувати у зв'язку з насильницькою колективізацією, яка була проведена, головним чином, примусово. Особи, що чинили опір цьому процесу оголошувалися куркулями. Певна кількість представників єврейських сімей пройшли через ГУЛАГ. Їх висилали цілими родинами, включаючи дітей.

Три МТС у Баштанському і Новобугському районах обслуговували єврейські колгоспи. У селі Єфінгар Баштанського району було створено два колгоспи: “Най Єфінгар” і “Дер Ротерштейн”, у колонії Добра Баштанського району – колгосп “Вперед” і комуна “Новий побут”, у колонії Ново-Полтавка Новобугського району – 3 колгоспи: “Фрайшанд”, “Фрайрбарг”, “Нове життя”.

У 1928 р. при Нагартавській сільській раді вперше в Березнегуватському районі було організовано сільськогосподарську комуна “КІМ”, яку очолював Рахміль Юхимович Гефт. Організаторами комуни були: Михайло Ізраїлевич Зевлевер, Михайло Аврамович Кальман, Арон Гельфанд, Ісак Кальман, Ісак Рускол та інші [3]. До весни 1929 р. майже ніякої роботи в комуні не проводилося і комунари жили за рахунок позики, яку їм надала держава. Навесні 1929 р. комуна отримала 2 трактори (“Фордзон” та “Інтернаціонал”), грошову позику для закупівлі тяглової сили, насіння для весняного посіву. Було придбано 8 коней і 12 корів. Після цього було створено племінну ферму, яка була зареєстрована в Херсонській племзаготконторі. Завідуючою фермою була Р. Гімпель. Пізніше ферма розрослася до 80 дійних корів.

У Херсоні були підготовлені кадри механізаторів для роботи на тракторах. Трактористи працювали в дві зміни. На “Інтернаціоналі” – Я. Гімпель та М. Зевлевер, на “Фордзоні” – Б. Шиловський та Б. Хейсон [4]. Комунари вперше в районі почали будувати силосні башти і силосні ями. Їм допомагали всі комсомольці Нагартави. Господарство розвивалося як тваринницьке. Комуна забезпечувала район племінною худобою.

Члени комуни “КІМ” жили разом у гуртожитку, харчувалися в їдальні. Плати за роботу не отримували, а жили за рахунок комуни. Чоловіки і жінки в комуні одягалися однаково. Всі носили зелені костюми, комсомольські значки, шкіряні куртки, хромові чоботи або черевики з гетрами [5].

У 1930 році комуна була реорганізована і прийняла статут сільгоспартілі. Головою було обрано Матвія Львовича Зябко. У цьому ж році Нагартавська сільська рада отримала статус “Національної єврейської” [6].

З початку 30-х рр. по Нагартавській сільській раді провели повну колективізацію. В 1933 р. комуна “КІМ” увійшла в колгосп (головою колгоспу до 1938 р. був Е. Рускол). Між колгоспниками і комунарками розпочалася ворожнеча, постраждало господарство. Колишні колоністи стали колгоспниками, комунарками [7].

У 1928 р. у Первомайській окрузі 40 % єврейського населення було об'єднано в колективні господарства. Це такі колгоспи: “Сільтруд”, “Сонце”, “Солідарність”, ім. В. Воровського – у Кривоозерському районі; “Надія”, “Пробудження”, “Червоний Жовтень” – у Доманівському районі та ін. Сільськогосподарські колективи володіли 12 тракторами та іншою технікою. Зростала з року в рік грошова допомога. Якщо в 1925 р. було одержано 13 тисяч рублів, то в 1928 р. – 120 тисяч. Колгоспникам рекомендувалося займатися виноградарством, вирощуванням тютюну, цукрового буряка та ін. технічних культур, як найбільш ефективних видів сільськогосподарського виробництва. Для їх обслуговування і консультативної роботи були виділені агрономи.

За даними документа “Про колгоспний рух у національних районах України” із загальної кількості 7970 господарств по трьох єврейських районах Півдня України було колективізовано 6896 або 86,5 % господарств, індивідуальних залишилось – 1074. Із загальної кількості 128600 га орної землі селянського користування було колективізовано 116300 га або 90,4 %. До початку 1930-х рр. Калініндорфський район майже закінчив суцільну колективізацію (94,7 % господарств і 97,4 % землі); наближався до закінчення Сталіндорфський район (86,7 % господарств і 90,1 % землі). У Новозлатопільському районі було колективізовано 80 % господарств та 83,2 % землі.

Новозлатопільський РВК констатував, що “затримка в зростанні колгоспного сектора виникла через невірну установку окремих колгоспів у справі прийому до колгоспів господарств, що не мають достатньої кількості працездатних, особливо по Ватандорфській, Межиреченській та Майндорфській сільрадах”. Треба зазначити, що брак працездатних членів господарств по деяких селах, надто тих, що були утворені з переселенців, набував загрозливого характеру. Пояснювалося це тим, що в переселенській молоді (кустарів) було

тяжіння до промислів і в багатьох випадках вони від'їжджали до міст, залишаючи господарства без жодної працездатної людини.

Напередодні голодомору 1932-1933 рр. 95 % єврейських господарств України було колективізовано.

Форм куркульських протидій, на відміну від українських районів, не спостерігалось. Уповноважений із Сталіндорфського району писав: “Як наслідок ворожої агітації, були випадки при вступі до колгоспу приховати посівматеріал та фураж. Був один випадок, коли під час хлібозаготівлі підстрелили одного уповноваженого” [8].

Криза охопила багато колгоспів. Газета “Дер Штерн” від 8 лютого 1932 р. писала: “В багатьох єврейських колгоспах Херсонщини не мають хліба для своїх колгоспників до нового врожаю, в багатьох сім'ях люди голодують” [9].

Організувавши масову колективізацію, влада почала грабувати колгоспи. На засіданнях райкомів говорилося, що колгоспи грубо порушили директиви партії і уряду про боротьбу з втратами, не мобілізували всіх сил і можливостей для заощадження хліба... Все це розцінювалося як безвідповідальність і штучна затримка виконання планів хлібозаготівель. Вказувалося, що у разі повторення цього будуть ужиті найрішучіші заходи [10].

Восени 1931 р. через засуху і загибель озимих на Миколаївщині було зібрано врожай 7 тис. 144 тони зерна – 81,7 % від очікуваного і взимку цього ж року виникли певні ускладнення з продовольством. Це призвело до того, що взимку виникли утруднення з продовольством. За невиконання плану хлібоздачі колгоспників і одноосібників строго карали. Їх штрафували, примушували додатково здавати 15 % місячної норми м'яса, “винних” позбавляли права користуватися землею, зокрема, присадибними ділянками, і притягали до судової відповідальності [11].

Під час хлібозаготівель у багатьох колгоспах забирали навіть посівне зерно. Навесні 1932 р. спалахнув справжній голод. У місцеву газету “Шлях індустріалізації” було направлено лист від членів єврейської комуни ім. В. Леніна: “Голодуємо! Оповідяємо всі миколаївські організації, що члени комуни вже 4 дні не бачили навіть крихти хліба. Просимо звернути увагу і негайно допомогти” (лист так і не був опублікований).

За невиконання плану хлібоздачі колгоспників і одноосібників суворо карали. Їх штрафували, примушували додатково здавати 15 % місячної норми м'яса, винних позбавляли права користуватися землею, зокрема присадибними ділянками, і притягували до судової

відповідальності. Колгоспи і цілі села за невиконання плану по хлібозаготівлях заносилися на “чорну дошку” з вилученням всіх промислових товарів і припиненням надалі їх завезення.

Репресивні методи вилучення у селян хліба супроводжувалися заходами економічного тиску. У результаті цього, в селах продаж промислових товарів повсякденного попиту припинявся, а мешканцям заборонялося виїжджати з населених пунктів, що на ділі означало їх економічну блокаду.

7 серпня 1932 р. вийшла Постанова ВЦВК СРСР “Про охорону майна держпідприємств, колгоспів і кооперативів і зміцненню соціалістичної власності”. У ній йшла мова про покарання розстрілом за розкрадання майна; при пом’якшувальних обставинах, судили і ув’язнювали на 5-10 років [12].

У Державному архіві Миколаївської області є справа – список засуджених за ст. 54-7 КК УРСР (підрив державної промисловості, транспорту, торгівлі у контрреволюційних цілях), які до арешту мешкали у Веселинівському та Вознесенському районах Миколаївської області. Засудженими євреями були: Киржнер Кисіль Зельманович, 1899 р.н., єврей, розстріляний; Хаїт Давид Ізраїлевич, 1887 р.н., єврей, ув’язнений у концтабір строком на 10 років; Ланц Валентин Іванович, 1897 р.н, німець, ув’язнений у концтабір строком на 3 роки; Марковский Володимир Мойсейович, 1872 р.н., єврей, ув’язнений у концтабір строком на 3 роки [13].

Д.І. Хаїт та К.З. Киржнер у минулому, як прийнято було називати на той час, “міцні середняки” – перший мав млин, другий – маслобійню. І, як прийнято було в той час, їх майно було експропрійоване, а самі господарі – розкуркулені. Проте, через деякий час вони створили гужову артіль “Ударник” у селі Веселинове Миколаївської області. Д.І. Хаїт став її головою, а К.З. Киржнер – візником. Щоб вижити в умовах голодомору, вони купували на ринку в приватних торговців зернопродукти, що було суворо заборонено владою. Все зерно із селянських полів повинно було бути здане державі у рахунок хлібозаготівлі. А щоб змолоти зерно на млині, необхідно було мати довідку сільської ради. Скуповування зерна у приватників вважалося спекуляцією.

Д.І. Хаїт і К.З. Киржнер довідки брали у голови сільської ради с. Веселинове В.Г. Масляннікова, приймав хліб на помел прийомщик Ватерлоовського млина В.І. Ланц.

Д.І. Хаїт і К.З. Киржнер були заарештовані за доносом “доброзичливця” про те, що вони мають власні підводи, багато золота

і цінностей, що у них вдома можна знайти сто пудів зерна. “Доброзичливець” порадив: “Необхідно зробити обшук, щоб не знала сільська рада”. Таких доносів у справі декілька. Доноситься, хто скільки випив, що їв, куди поїхав, вимагається: “якщо сьогодні не поїдете з обшуком, пропаде багато борошна”. Ці анонімні доноси і стали приводом для арешту і ведення слідства.

У процесі слідства було встановлено, що голова гужової артілі Д.І. Хаїт закупував зернопродукти на ринку в приватних торговців, у колгоспах, на зсипних пунктах Веселинівської сільської ради.

Голова Веселинівської сільської ради В.Г. Маслянніков надавав йому фіктивні довідки, за якими можна було змолоти зерно на державному млині м. Вознесенська і с. Ватерлоо за допомогою прийомщиків В.М. Марковського і В.І. Ланця. Частина борошна продавалася Д.І. Хаїтом на ринку по ринковим цінам, а друга частина – по державним розцінкам тільки членам своєї артілі. Слідство не брало до уваги той факт, що на закупівлю зерна, його помел необхідні були гроші, які голова артілі знаходив, реалізуючи продукцію.

Основним помічником Д.І. Хаїта був член гужової артілі К.З. Киржнер. Він домовлявся з колгоспниками, які возили зерно із сільгоспартілі на зсипний пункт за рахунок хлібозаготівлі і купував у них хліб. Таким чином, він закупив 25 пудів пшениці і 40 пудів жита по 15-20 карбованців.

“Головними фігурантами звинувачення” слідство називало Д.І. Хаїта і К.З. Киржнера, не забуваючи постійно згадувати про те, що вони “у минулому власники млина і маслобойні”, які, “втративши надію на подальше існування в період проведення розкуркулення, вступили у створену ними гужову артіль “Ударник”, яка складалася із середняків, що вийшли із колгоспу” [14].

Перші допити були проведені 15 жовтня 1932 р., на яких звинувачувані не визнавали своєї провини. А вже 16 жовтня Киржнер і 17 жовтня Хаїт спростовують дані раніше свідчення і зізнаються у “скоєному злочині” – крадіжці і спекуляції хлібом.

У звинувачуваному висновку Вознесенського районного відділу ДПУ, який вів слідство, пропонувалися “застережні заходи соціального захисту”. Д.І. Хаїту і К.З. Киржнеру – ув’язнення в концтаборі строком на 10 років, В.В. Марковському і В.І. Ланцю – ув’язнення в концтаборі строком на 3 роки.

Але оперуповноважений Одеського обласного відділу ДПУ Авербух вважав цей вирок занадто м’яким і, направляючи справу на Судову Трійку при Колегії ДПУ УРСР, просив про застосування

“вищої міри соціального захисту – розстрілу” для Д.І. Хаїта і К.З. Киржнера. Судовою Трійкою при Колегії ДПУ УРСР “вища міра соціального захисту – розстріл” була встановлена К.З. Киржнеру. Вирок було виконано 27 грудня 1932 р. комендантом Одеського обласного відділу ДПУ на околиці Одеси, про що свідчить акт, який знаходиться у карній справі засудженого [15].

Ось ще декілька подібних прикладів:

20 січня 1933 р. було заарештовано члена артiлі с. Ново-Полтавка Арнсена Шлема, 1890 р. народження, за те, що взяв 1 кг пшениці на елеваторі для голодних дітей, засуджено до 3 років каторги, реабілітовано в 1989 р.

Арештований за аналогічний злочин Особливою нарадою і засуджений до 3 років концтабору член артiлі колонії Ефінгар Фарбер Шмуль, 1891 р. народження, реабілітований у 1989 р. [16].

У жовтні 1932 р. вийшла Ухвала ВЦВК СРСР “Про вживання репресивних заходів по відношенню до колгоспів, що саботують хлібозаготівлі”. Вона узаконила репресії. Проте, у частині колгоспів не здавали хліб державі, а роздавали його населенню, пекли хліб, годували дітей у школах і дитсадках.

Яків Геллер, 1900 р. народження, голова єврейського колгоспу ім. Кирова в с. Добре Баштанського району, організував годування всіх дітей юшкою вранці і в обід. “Через день їм видавали по шматочку хліба. Люди пухнули з голоду, хворіли, але в колгоспі з голоду ніхто не помер, дякуючи саме цій людині” [17].

У колонії Нагартав Березнегуватського району багато жителів, розпухлих від голоду взимку 1933 р., приходили на маслоробку за жменею макухи від соняшнику.

Ось про що згадував Абрам Руськел: “У 14 років я залишив школу, влаштувався на маслоробку, щоб не померти з голоду”. Рахіль Бецер з цього ж села згадував: “У 1933 р. мені було 16 років. З голоду померла моя двоюрідна сестра Люба Кальман і її брат Менаши. Вижили жителі завдяки допомозі, котру надавали колгоспники” [18].

Недостатня активність у викачуванні хліба з колгоспів, будинків колгоспників і одноосібників, будь-які спроби захистити селян строго переслідувалися. Заарештовувалися як рядові члени колгоспів, так і керівництво колгоспів, сільрад, районів. Було заарештовано і засуджено на чотири роки заступника голови Новобугського райвиконкому Капуна Михайла Ісаковича, 1906 р. народження, члена партії. Подільський Марк Мойсейович, 1903 р. народження, агроном с. Висунськ Березнегуватського району, засуджений на 10 років таборів. Реабілітовані в 1990 р. [19].

Про голод в єврейських колгоспах заговорили у багатьох країнах. Про це писали газети Нью-Йорка та Варшави. Керівники багатьох країн Західної Європи – Франції, Великобританії, Німеччини, Італії, а також США і Канади знали про голод в Україні. Їхні дипломати інформували про справжній перебіг подій в Україні.

Зокрема, італійській консул у Харкові С. Граденіго чомусь вважав, що винуватцями голодомору були євреї. Він обґрунтував свою позицію тим, що до керівного складу державних і партійних установ входили євреї. Італійській консул припустився помилки, оскільки від голоду помирали і євреї. Так, у ДПУ НКВС вони працювали, навіть посідали й керівні посади, але не їхня “підривна” діяльність призвела до голодомору в Україні. У 1923 р. у ДПУ працювало 44,9 % росіян, 23,7 % українців, а євреї становили 20 % від загальної кількості співробітників. В органах НКВС росіяни становили – 50,5 %, українці – 23,2 %, а євреї – 18,8 %. Напередодні голоду євреї становили 13,5 % від загальної кількості службовців ДПУ [20].

Партійно-державна номенклатура командно-адміністративної системи була багатонаціональною за своїм складом. До політичної еліти входили представники різних національностей. До сталінського оточення українці не потрапили. Найближчий радник Сталіна Л. Каганович був за національністю євреєм, хоч і народився в Україні. Від репресій та свавілля тоталітарного режиму гинули і євреї. Л. Каганович не врятував від страти навіть власного брата, а тим паче своїх однокровних братів.

Багато представників єврейських організацій Польщі, Франції, Англії й США хотіли надати допомогу голодуючим, приїхати в Україну і самим переконатися, яке становище в господарствах, створених з допомогою закордонних організацій, але влада на місцях та в Києві запевняла їх, що розмови про голод – це наклеп на країну рад, і нікому не дозволяла приїжджати в Україну [21].

Находила і допомога для голодуючого єврейського населення, але вона була недостатньою. Весною 1933 р. з Ростовської області насінням було одержано 100 тис. пудів кукурудзи. Хлібом, перш за все, забезпечували представників цінних професій: лікарів, висококваліфікованих робочих суднобудівельних заводів, дітей. У лютому 1933 р. вирішили вільний продаж хліба в місті, в червні відкрили 15 пунктів, в липні вже 70.

В єврейських міських школах, за спогадами М. Брайловської (1920 р.н., навчалася в школі № 14), два рази на тиждень видавали дітям хліб. Про те ж згадувала Л. Бабця (1922 р.н., проживала у Вознесенську).

Рем Абрамович (1919 р.н.) з Вознесенська згадував про тяжке положення сім'ї. Його батько працював шевцем, з голоду померла його двоюрідна сестра. Але він навчався в українській школі, де діти допомоги не одержували [22].

Самий сильний голод серед єврейського населення Півдня України був зафіксований у північних районах Миколаївської області. Території сучасних Первомайського, Кривоозерського і Арбузинського районів. У Кривоозерському районі від голоду загинуло 653 особи, в тому числі – 183 дітей. Це села В. Мечетня (померло 152 чол.), Ониськово (421), Голосково – 80. Серед жертв голодомору переважна більшість українці, євреї та невеликий відсоток поляків [23].

Факти голоду, як свідчать архівні джерела, зафіксовані були не лише у трьох єврейських районах, а також й у інших місцях їх щільного проживання. Зокрема, 3 березня 1933 р. секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич повідомляв ЦК КП(б)У про те, що в Сталіндорфському районі виявлено досить багато випадків голодної смерті. У квітні того ж року мешканці с. Ворошиловградське перестали звертатися за допомогою – лежали в хатах та чекали смерті. Наприклад, у хаті колгоспника Бравермана, якого напередодні арештували за крадіжку колгоспного хліба, помирали четверо дітей від 5 до 10 років. Вони, як повідомлялося в інформаційному звіті ЦК КП(б)У, лежали нерухомо, з відкритими ранами, що свідчило про їх передчасний розклад ще за життя. На той час у с. Ворошиловське вже померло 14 чол., а всього там мешкало 749 жителів. Євреї гинули від голоду та репресій і в інших районах України [24].

Голод не обирав свої жертви за етнічним принципом. Він косив всіх підряд: одноосібника і активіста, єврея і українця, члена партії і священнослужителя. У спорожнілі села в 1934-1935 рр. було перевезено 90 тис. селян з Росії [25].

Таким чином, насильницька колективізація привела до глибокої деградації сільського господарства, мала важкі соціальні, демографічні і психологічні наслідки, які дають про себе знати і понині. Вивчення архівних джерел підтверджує, що голод – це, перш за все, трагедія українських селян. Але для повної об'єктивності слід сказати, що від суцільної колективізації, хлібозаготівель, розкуркулення і масових репресій постраждали всі етноси, що населяли Україну. Страшну трагедію голодомору пережило і єврейське населення Півдня України.